

Z HISTORII EDUKACJI DOROSŁYCH

Agnieszka Stopińska-Pająk

ORCID: 0000-0002-8631-5825

ROLA INSTYTUTU OŚWIATY DOROSŁYCH W ROZWOJU EDUKACJI DOROSŁYCH W POLSCE W KONTEKŚCIE DISKURSU PAMIĘCI O PRZESZŁOŚCI ANDRAGOGICZNEJ

Słowa kluczowe: Instytut Oświaty Dorosłych, dyskurs pamięci, przeszłość andragogiczna, rozwój edukacji dorosłych w Polsce.

Streszczenie: Artykuł ukazuje działalność Instytutu Oświaty Dorosłych, instytucji zrzeszającej czynnych pracowników oświatowych, specjalizujących się w różnych formach oświaty dorosłych, pierwszej tego typu w Polsce. Przedstawiona została geneza IOD, formy działalności, etapy funkcjonowania związane z burzliwą historią Polski.

Całość analiz została wpisana w dyskurs o znaczeniu pamięci dotyczącej przeszłości andragogicznej dla współczesnego procesu kształtowania się andragogiki. Autorka uzasadnia tezę, iż przywracanie pamięci oraz wprowadzanie do współczesnego dyskursu andragogicznego dokonań pionierów andragogiki ma zasadnicze znaczenie dla poszerzania horyzontu refleksji i wprowadzania nowych, pomijanych dotąd obszarów. Jest to szczególnie istotne w kontekście tożsamości dyscypliny i uznania pośród innych nauk społeczno-humanistycznych.

Wprowadzenie

Rocznica odzyskania przez Polskę niepodległości skłania do różnorodnych refleksji nad pamięcią naszych dokonań w różnych obszarach życia społecznego i kulturalnego. Pytania o pamięć przeszłości własnej grupy były istotne zawsze, ale obecnie w ponowoczesnym, zglobalizowanym świecie, szczególnie nabierają znaczenia. Pierre Nora (2001) mówi nawet o „rewolcie pamięci”. Pamięć, obok czysto fizjologicznych aspektów, zaczęła mieć wymiar przede wszystkim społeczny, nie przynależy jedynie do jednostek, ale pamięć posiadają narody, grupy społeczne. Już Maurice Halbwachs, autor klasycznego dziś dzieła *Społeczne ramy*

pamięci (1925), wypromował pojęcie pamięci zbiorowej jako właściwości społecznej oraz zwrócił szczególną uwagę na uwarunkowania społeczne, określając je pojęciem „ramy”, które sprzyjają bądź też przeszkadzają zachowaniu pamięci. Pamięć jest istotna dla istnienia narodu, społeczeństwa, grupy społecznej. Bez tej zbiorowej pamięci społecznej o kulturze, tradycjach, dokonaniach Polaków, przekazywanej z pokolenia na pokolenie nie odzyskalibyśmy niepodległości i nie zbudowalibyśmy wolnego państwa. Zbiorowa pamięć integruje, stwarza poczucie wspólnoty i kształtuje poczucie tożsamości czy to narodowej, czy danej grupy społecznej (Boksański, 2006). Kiedy zanika pamięć, zanika też poczucie wspólnoty, zanika grupa społeczna. Pamięć zbiorowa musi być zatem przekazywana i utrwalana w grupie, jeśli ma ona aspiracje, aby tworzyć własną tożsamość zbiorową, ma mieć poczucie zakorzenienia w czasie, ciągłości, istnienia przeszłości. Pozbawianie pamięci przeszłości można nawet traktować jako rodzaj przemocy symbolicznej. Doświadczaliśmy tej przemocy po drugiej wojnie światowej, kiedy nowe władze państwa socjalistycznego zerwały z tradycją Drugiej Rzeczypospolitej w zasadzie w każdym obszarze życia społecznego. Nauki o wychowaniu /edukacji funkcjonowały bez polskiej tradycji, ponadto zawłaszczane były poprzez narzucanie tradycji obcej. Wspólnoty pamięci zostały zerwane zarówno poprzez ogromne straty, jakich doznaliśmy w czasie wojny, straty materialne, ale przede wszystkim osobowe, jak też przez indoktrynację socjalistyczną realizowaną już w warunkach powojennych, negującą dorobek Drugiej Rzeczypospolitej. Wiele osiągnięć zostało przemilczanych, zapomnianych.

Niepamięć dorobku przedwojennego szczególnie dotkliwie zaznaczyła się w obszarze andragogiki i edukacji dorosłych. Pamięć jako szczególnie ważny składnik budowania tożsamości danej dyscypliny, stanowi również podstawowy wyznacznik jej ciągłości i trwania. Jako przedstawicielka andragogiki z tej perspektywy chciałabym spojrzeć na pamięć o jej przeszłości w naszym kraju. Bez pamięci przeszłości trudno bowiem budować narrację andragogiki jako nauki mającej swoje określone miejsce wśród innych dyscyplin społecznych i humanistycznych. A nie jest w tym względzie dobrze. Nawet teraz kiedy funkcjonujemy w wolnym, demokratycznym kraju, dość niechętnie korzystamy i odwołujemy się do minionego dorobku andragogicznego. Pomijając źródła takiej sytuacji, te bowiem wymagają odrębnej analizy, należy podkreślić, iż we współczesnym dyskursie nad edukacją dorosłych horyzont czasowy został znacząco skrócony jedynie do niedawnych faktów, doświadczeń, przekonań, wykluczając z refleksji polską tradycję, polski dorobek andragogiczny. Wykluczenie z dyskursu andragogicznego dorobku przeszłości, nie tylko utrwała zbiorową niepamięć, ale także powoduje wykluczenie/ekskluzję całego obszaru refleksji, wykluczane są zatem całe perspektywy interpretowania rzeczywistości, a praktyki unieważniania przeszłości i pamięci przeszłości są mocno zakorzenione w wielu działaniach, np. w procesie kształcenia pedagogów/andragogów. W dyskursie publicznym utrwalone zostało przekonanie o braku edukacji dorosłych w okresie Drugiej Rzeczypospolitej.

Uniemożliwia to kształtowanie się całościowego obrazu polskiej andragogiki, budowania jej tożsamości i pozycji wśród nauk społeczno-humanistycznych. Musimy zatem podjąć starania odzyskania pamięci, należy przeszłość uobecnić, jak pisze Paul Ricoeur (2007, s. 470), w teraźniejszości, a tworzenie więzi społecznych i tożsamości grupowej naszego środowiska koncentrować wokół pytania, które postawił Jan Assmann „Czego nie wolno nam zapomnieć?” (Assmann, 2008, s. 46; Assmann, 2009, s. 60). To właśnie *pamięć* – jak pisał J. Assmann (2009, s. 62) – *rekonstruuje przeszłość*.

Odnosząc to pytanie do andragogiki i edukacji dorosłych, należy zauważyć, iż wiele jest takich osiągnięć przeszłości, o których nie tylko nie wolno nam zapominać, ale także mamy powinność ich uobecniania we współczesnych dyskursach, mają stanowić składnik *figur pamięci* (Assmann, 2009).

I właśnie jedną z instytucji, o której nie wolno nam zapomnieć, chciałabym w tym artykule przypomnieć. Wprawdzie dorobek instytucjonalny edukacji dorosłych jest to ten element przeszłości, który chyba najczęściej jest dyskontowany, uważany jest bowiem jako już nieprzydatny na potrzeby kształtowania instytucji edukacji człowieka dorosłego epoki ponowoczesnej. I poniekąd taka opinia jest słuszna, wszak instytucje społeczne, w tym i edukacyjne, są egzemplifikacją czasu, w którym funkcjonują i ich prosta recepcja nie jest ani możliwa, ani uzasadniona. To jednak z drugiej strony takie przywołanie i opisanie instytucji działającej w przeszłości pozwala nam nie tylko zaspokoić potrzeby poznawcze, ale przede wszystkim poprzez przyjrzenie się działalności instytucji z pewnego bezpiecznego, bo pozbawionego ryzyka oddalenia, pozwala zobaczyć nasze współczesne problemy andragogiczne w innej perspektywie. Ten dialog z doświadczeniami minionych działaczy oświatowych daje nam szansę na lepsze zrozumienie i ogląd rzeczywistości edukacji człowieka dorosłego. W ten sposób historyczne spojrzenie staje się jednym ze składników współczesnego społecznego procesu tworzenia rzeczywistości (Pomorski, 1998, s. 375). Tym bardziej że instytucja, która jest przedmiotem niniejszej analizy, jest wyjątkowa i nie ma swojego współczesnego odpowiednika. Taką instytucją jest/był Instytut Oświaty Dorosłych.

Instytut Oświaty Dorosłych jest znakomitym przykładem meandrów polskiej edukacji, nierozzerwalnie związanych z naszą historią i losami naszego kraju. Wprawdzie pod taką nazwą pojawia się w roku 1929, aczkolwiek pod nazwą Centralne Biuro Kursów dla Dorosłych funkcjonował już od 1919 roku, a zatem w wolnej Polsce, to jednak jego korzenie sięgają roku 1915, a więc kiedy nie było jeszcze państwa polskiego. Z kolei koniec jego działalności przypada na rok 1948, kiedy dzieli los innych instytucji oświatowych, które nie znalazły akceptacji nowych władz, chociaż w zasadzie jego działalność jako odrębnej instytucji, przerywa w 1939 roku druga wojna światowa.

Nie jest możliwe, aby w artykule ukazać cały, niemalże trzydziestoletni, okres działalności Instytutu we wszystkich jego obszarach, to wymaga odrębnego opracowania. Będzie to zatem jedynie syntetyczny zarys działalności i dokonań tej

instytucji. Szczególnie chcę zwrócić uwagę na te aspekty działalności, które mogą dzisiaj nas inspirować, które warte są naszej pamięci i które mogą być włączone w dyskurs andragogiczny.

Geneza, początki i rozwój działalności

Jak już wspomniałam, geneza IOD sięga roku 1915, kiedy to powstały Kursy dla Dorosłych miasta st. Warszawy (początkowo o nazwie Kursy dla Analfabetów i Bibliotek Powszechnych). Kursy rozwinęły przede wszystkim prace wśród analfabetów dorosłych, prowadząc nauczanie na poziomie początkowym, elementarnym, a także spopularyzowały nowe, mało dotąd znane formy pracy oświatowo-kulturalnej z dorosłymi – uniwersytet powszechny i świetlice (Rocznik Kursów dla Dorosłych..., T. I, 1919; T. II, 1920). Obok bezpośredniej pracy dydaktyczno-oświatowej kursy pełniły także funkcje instytucji poradnianej dla powstających licznie placówek nauczania początkowego dorosłych, a także dla oświatowców, nauczycieli dorosłych (Pawlikowska-Błaszczkowska, 1977). Rozwój działalności przerastającej możliwości organizacyjne placówki miejskiej, a z drugiej strony – ogrom potrzeb w zakresie poradnictwa oświatowego sprawiły, iż podjęto działania o powołanie odrębnej organizacji, celowo poświęconej gromadzeniu i popularyzowaniu dorobku organizacyjnego i metodycznego w zakresie nauczania dorosłych oraz prowadzenia badań nad kształceniem dorosłych.

Prace organizatorskie rozpoczęto już w wolnej Polsce w grudniu 1918 roku i prowadzono stale na posiedzeniach Zarządu i Komisji Pedagogicznej Kursów dla Dorosłych m. St. Warszawy. Rezultatem tych zabiegów było zatwierdzenie przez ministra spraw wewnętrznych statutu Centralnego Biura Kursów dla Dorosłych (dalej: CBKdD) 18 czerwca 1919 roku (Organizacja Centralnego Biura Kursów dla Dorosłych, 1920). Dwa dni później – 20 czerwca – w Sali Towarzystwa Krajoznawczego, odbyło się zebranie organizacyjne, podczas którego założyciele – Marian Bronisław Godecki, Antoni Konewka, Kazimierz Kornilowicz – omówili genezę, cel i zadania nowo powstałej instytucji. Formalną działalność rozpoczęto po wakacjach 1919 r. (Sprawozdanie z działalności CBKdD, 1920). We władzach CBKdD znaleźli się znani działacze społeczno-oświatowi, m.in. Władysław Radwan (przewodniczący zarządu), Tadeusz Kupczyński (zastępca przewodniczącego), Marian Bronisław Godecki (sekretarz), Wanda Haberkantówna (skarbnik) oraz Maria Gomólińska, Henryk Kołodziejski, Antoni Konewka, Stanisław Małkowski, Kazimierz Kornilowicz. Kierownikiem CBKdD został Marian Bronisław Godecki, jego zastępcą Antoni Konewka, a kierownikiem działu wydawnictw – Kazimierz Kornilowicz (Instytut Oświaty Dorosłych, 1930).

CBKdD było instytucją zrzeszającą czynnych pracowników oświatowych, specjalizujących się w różnych formach oświaty pozaszkolnej, posiadających dobre przygotowanie do prowadzenia działalności oświatowej. Było to mocno podkreślane i przestrzegane. Przeciwwstawiano się w ten sposób utrzymującemu

się zwyczajowi, iż działalność oświatową może podjąć każdy, kogo to interesuje. W okresie zaborów taka praktyka mogła być realizowana i usprawiedliwiana, jednak w wolnej Polsce oczekiwano bardziej profesjonalnych działań oświatowych. Działalność CBKdD ograniczono do systematycznych form kształcenia dorosłych, w tym głównie do nauczania i kształcenia początkowego dorosłych, wokół których skoncentrowane zostały trzy podstawowe płaszczyzny działalności: poradnicza, instruktorska i wydawnicza. Stopniowo jednak zaczęto szerzej rozumieć zadania oświaty dorosłych. Nie zaniedbując funkcji kompensacyjnej, wyrównującej braki nauki szkolnej, oświatę dorosłych zaczęto postrzegać jako przestrzeń do wyzwania i budzenia aktywności edukacyjnej i kulturalnej dorosłych, funkcja kreatywna edukacji zaczęła być dominująca. Jadwiga Baranowska ujęła to, iż zadaniem oświaty dorosłych jest *dawanie człowiekowi przeżyć kulturalnych, wzbogacania osobowości, pomaganie w kształtowaniu światopoglądu (...)* (Baranowska, 1939, s. 2). Kształtowanie się nowego modelu oświaty dorosłych wpłynęło na znaczne rozszerzenie zakresu tematycznego udzielanych porad, a także doprowadziło do przekształcenia BKdD w lipcu 1929 roku w Instytut Oświaty Dorosłych (dalej: IOD) (Sprawozdanie za rok 1929/30, 1930; Baranowska, 1930). Nowa nazwa tej instytucji jest egzemplifikacją kolejnego etapu rozwoju oświaty dorosłych w Polsce.

IOD podjął wiele nowych prac bądź znacząco zmodyfikował wcześniej realizowane działania. Wprowadzono nowe specjalne działy pracy, w tym zwłaszcza dotyczące wspierania rozwoju uniwersytetów powszechnych oraz świetlic, których gwałtowny rozwój wymagał wsparcia profesjonalnego. Jednak, co chcę szczególnie zaakcentować, zmiany objęły nie tylko poszerzenie prac poradniczo-instruktorskich, ale przede wszystkim podjęto działania definiujące Instytut w roli placówki badawczej. Czytamy o tej nowej koncepcji funkcjonowania IOD w sprawozdaniach, z których wynika, iż instytucja ta ewoluowała w kierunku placówki badawczej, centralizującej podejmowane badania nad dydaktyczno-wychowawczymi problemami pracy z dorosłymi. Te nowe zadania Instytutu zostały wprost ujęte w sprawozdaniu z pracy za rok 1934/35 (Warszawa, 1935). Określono je następująco: integracja środowiska andragogów, prowadzenie badań i upowszechnianie ich wyników, kształtowanie wysokiego poziomu praktyki oświatowo-wychowawczej oraz opracowywanie książek na potrzeby dorosłych samouków. Dla lepszej realizacji tych ambitnych planów Instytut nawiązał szerszą współpracę z innymi instytucjami poradniczymi, organizacjami społeczno-oświatowymi, a także ze Światowym Związkiem Polaków z Zagranicy, a przede wszystkim ze Światowym Związkiem Kształcenia Dorosłych, którego był członkiem. Z inicjatywy Instytutu i jego najbardziej aktywnych członków, na bazie wcześniejszego Komitetu utworzono w 1931 roku Grupę na Rzeczspolitą Polską Światowego

Związku Kształcenia Dorosłych, której działalność przyczyniła się do znaczącego ożywienia oświaty dorosłych w Polsce, a także do współpracy międzynarodowej¹.

Zadania, o których mowa, realizowano również poprzez wydawane przez IOD czasopisma. Jako pierwsze należy wymienić *Rocznik Kursów dla Dorosłych*, który ukazał się dwa razy: Tom I – wydany jeszcze przez zarząd Kursów dla Dorosłych m.st. Warszawy (1915–1920), który w dużej mierze przyczynił się do powstania CBKdD, oraz Tom II (1920), który został wydany już przez CBKdD jako pierwsze wydawnictwo nowo powstałej instytucji. Drugie – to *Biuletyn Informacyjny* wydawany w latach 1932–1933, który głównie zamieszczał informacje bibliograficzne dotyczące różnych specjalnych zajęć z dorosłymi, w tym zwłaszcza dotyczące pracy świetlic. Trzecie – to czasopismo *Praca Oświatowa*. Pismo zaczęło się ukazywać od marca 1935 roku i było wydawane wspólnie z trzema instytucjami poradnianymi funkcjonującymi w obszarze oświaty dorosłych – Instytut Teatrów Ludowych, Powszechny Uniwersytet Korespondencyjny i Poradnia Biblioteczna, a od 1937 roku było już wyłącznym wydawnictwem Instytutu. Początkowo pismo redagowane było przez Jadwigę E. Baranowską, ale wkrótce i już do końca Drugiej Rzeczypospolitej przez Antoniego Konewkę. *Praca Oświatowa* miała rozległą tematykę: od artykułów z zakresu teoretycznych podstaw oświaty pozaszkolnej poprzez sprawozdania z prac kulturalno-oświatowych zarówno w Polsce, jak i za granicą, przegląd czasopiśmiennictwa andragogicznego, do recenzji książek polskich i obcych oraz bogatego działu bibliograficznego. Pismo należy zaliczyć do najbardziej znaczących czasopism andragogicznych, miało charakter wiodący, wyznaczało kierunki rozwoju w oświacie dorosłych tego okresu (Wroczyński, 1983). I wreszcie czwarte pismo, które w styczniu 1938 roku IOD przejął jako zleczone przez MWRiOP, pt. *Oświata Pozaszkolna*, redagowane przez Feliksa Popławskiego. Pismo to miało charakter bardziej praktyczny, przede wszystkim ukazywało różne przykłady działań edukacyjnych wśród dorosłych. Do obu czasopism (*Praca Oświatowa*, *Oświata Pozaszkolna*) od kwietnia 1938 roku dołączano bezpłatny dodatek w postaci dwumiesięcznego biuletynu pt. *Przewodnik Literacki i Naukowy*, wydawany przez Poradnię Biblioteczną Związku Bibliotekarzy Polskich (IOD, 1938).

Jak zatem wynika z dotychczasowych analiz widzimy wyraźnie ewolucję działalności oraz misji IOD. Od kursów dla analfabetów do instytucji badawczo-wydawniczej. Od rozumienia oświaty dorosłych jako kompensacji braków szkoły do rozumienia oświaty dorosłych w funkcjach kreatywnych, wspomagających

¹ Formalnie Grupa jako odrębne stowarzyszenie została powołana 1 III 1931 roku, jednakże poprzedziło ją utworzenie w styczniu 1928 roku Komitetu na Rzeczpospolitą Polską Wszechświatowej Konferencji Kształcenia Dorosłych. Na jego czele stanęli Kazimierz Kornilowicz i Antoni Konewka. Zadaniem Komitetu było przygotowanie Polski do udziału w Pierwszej Wszechświatowej Konferencji Kształcenia Dorosłych, która odbyła się w Cambridge w 1929 roku 22–29 sierpnia (Sawicka, 1934; Z działalności Grupy..., 1932, z. 7).

rozwój człowieka dorosłego. Przemiany te zostały odzwierciedlone w podstawowych formach pracy IOD, które teraz chciałabym pokrótce omówić.

Formy działalności Instytutu Oświaty Dorosłych

W całym okresie 20 lat IOD okresu międzywojennego (mam też na uwadze CBKdD) można wyodrębnić trzy główne płaszczyzny działania, o których już wspominałam, a mianowicie: działalność poradnicza, instruktorska i wydawnicza wraz z badawczą.

Najstarszą formą działania Instytutu/CBKdD była **działalność poradnicza**. Z porad korzystali przede wszystkim indywidualni pracownicy społeczno-oświatowi, głównie to byli nauczyciele szkół powszechnych, pracownicy samorządowi, instruktorzy oświatowi itp., a także różne instytucje, jak samorządy powiatowe, wydziały oświatowe organizacji społeczno-oświatowych, Związek Młodzieży Wiejskiej, Towarzystwo Szkoły Ludowej czy Wydział Oświaty Pozaszkolnej MWRiOP i wiele innych. Porady miały bardzo różnorodny charakter. Od szczegółowych dotyczących wybranych zagadnień oświatowych, np. organizowania kursów dla dorosłych czy metod nauczania dorosłych, do bardziej obszernych zagadnień, omawiających zasady organizowania i prowadzenia rozleglejszych prac oświatowych, stopniowo także mniej dotyczyły kwestii organizacyjno-metodycznych, a bardziej ich przedmiotem zaczęły być zagadnienia dotyczące psychologiczno-pedagogicznych uwarunkowań uczestnictwa w oświacie dorosłych i funkcji, jakie oświata pełni wobec swych uczestników.

Należy jednak zauważyć, że większość porad, zwłaszcza w latach 30. dotyczyła pracy świetlic, które w okresie międzywojennym znacząco się rozwinęły pod względem liczbowym oraz oświatowo-wychowawczym. Świetlica, rozumiana i jako forma pracy wychowawczej, i jako zespół ludzi, i jako lokal dla pracy kulturalno-oświatowej licznych organizacji, swój początek rozwoju miała analogiczny jak IOD. Pierwsze bowiem świetlice powstawały w 1915 roku i były związane z działalnością Kursów dla Dorosłych, funkcjonujących przy Wydziale Oświecenia Publicznego m.st. Warszawy, o których już wspominałam. Zakładane były z inicjatywy działaczy, którzy potem stanowili także trzon CBKdD/IOD, m.in. można wymienić Kazimierza Korniłowicza – ideologa i twórcę świetlic, Eugenię Korniłowiczową, Mariana Bronisława Godeckiego, Antoniego Konewkę. Świetlica realizowana w różnych wariantach organizacyjnych i programowych szybko stała się „ruchem świetlicowym”, np. w roku szkolnym 1935/1936 liczba świetlic ogółem wynosiła 19 370 (Śliwiński, 1946; Janiczek, 1939; Stopińska-Pająk, 1983).

Porady dotyczyły także organizowania kursów dla dorosłych, dla nauczycieli, dalszego kształcenia pracowników oświatowych, planowania budżetu, programów i metod pracy, wyborów podręczników, a także IOD przygotował w roku 1934/1935 dla Centralnego Komitetu do Spraw Młodzieży Wiejskiej program internatowego uniwersytetu ludowego (Sprawozdanie, Warszawa 1935). Porady

były udzielane w różnych formach, a mianowicie – porady ustne – udzielane na miejscu w Warszawie, jak też pisemne, które miały zróżnicowany charakter, od wysyłania zestawień niezbędnej literatury, opracowania programu, oceny nadsyłanych i projektów, metodycznych wskazówek, planowanie pracy etc. Porad takich udzielano kilkaset w ciągu każdego roku. Warto też podkreślić, iż porady były udzielane bezpłatnie i niejednokrotnie były zaczątkiem dalszej współpracy z daną organizacją czy instytucją (Sprawozdanie, Warszawa 1927).

Największym działem pracy Instytutu była różnorodna tematycznie i organizacyjnie **działalność instruktorska**. Realizowano ją poprzez różne formy: wyjazdy i kursy instruktorskie, lekcje pokazowe i inne. Kursy instruktorskie były przeznaczone dla tych osób, które prowadziły konkretną działalność oświatową z dorosłymi, miały wspomagać w pracy i co ważne były organizowane w małych grupach, aby możliwa była współpraca. Głównie uczestnikami kursów byli nauczyciele szkół powszechnych oraz słuchacze seminariów nauczycielskich, ale także i inne środowiska, np. wiele kursów było organizowanych w wojsku dla oficerów i podoficerów oświatowych prowadzących nauczanie początkowe wśród żołnierzy. Pracownicy Instytutu szczególnie dbali, aby kursy obejmowały czynnych oświatowców, a zwłaszcza tych, których działania zasługiwały na pozytywną ocenę. Chodziło o wspieranie takich działaczy, którzy pracowali nad własnym rozwojem, a nie takich, którzy jedynie sporadycznie podejmowali pracę oświatową, albo słabo sobie w niej radzili. Było to związane z upowszechnianą przez Instytut koncepcją Kazimierza Kornilowicza, który oczekiwał, iż nauczyciel dorosłych nie może „stać”, ale ciągle musi się „stawać”, bo jedynie – jak pisał – zetknięcie się w instytucji oświatowej z człowiekiem, który „wzrasta” może pobudzić dorosłych do pracy nad sobą. Nauczycieli takich nazywał „radioaktywnymi”. *Nic tak nie działa na rozbudzenie zdolności tworzenia, jak zetknięcie z osobowościami twórczymi* – pisał – *W związku z tym cechą pracy kulturalnej kreatywnej jest ułatwianie bezpośredniego, osobistego kontaktu z jednostkami, które czymś są i coś tworzą, a nie tylko z tymi, które coś wiedzą* (Kornilowicz, 1930, s. 79). Sądzę, że dzisiaj szczególnie takich właśnie nauczycieli dorosłych, andragogów, trenerów, edukatorów chcielibyśmy mieć w edukacji dorosłych. Warto zatem pamiętać o tej koncepcji. Kursów różnego rodzaju odbyło się bardzo wiele. W okresie 20 lat funkcjonowania Instytutu przeprowadzono 539 kursów: CBKdD – 255, IOD – 284) (Instytut, 1930; Sprawozdania IOD za lata 1929–1939), a liczba uczestników obejmowała kilkanaście tysięcy osób.

Ciekawą formą działalności instruktorskiej, która warta jest, jak sądzę, pamiętania, były wyjazdy instruktorskie. Polegały one głównie na wizytowaniu prowincjonalnych placówek oświatowo-wychowawczych dorosłych i udzielaniu konkretnych porad, wskazówek mających usprawnić dotychczasową ich działalność. Częstokroć efektem owych wyjazdów było zorganizowanie konferencji z udziałem miejscowych nauczycieli pracujących w oświacie dorosłych, podczas której omawiano spostrzeżone niedomagania, ale także wygłaszano referaty, w których

pracownicy IOD wypowiedali się na temat zadań, form i organizacji oświaty dorosłych.

Szczególne znaczenie miały wyjazdy instruktorskie zwane „monsterskimi”. Były to dłuższe wyjazdy, czasem kilkumiesięczne do danej miejscowości, podczas których instruktor podejmował różnorodne działania mające na celu „zmontowanie” miejscowości pod względem oświatowym. Działania te obejmowały porozumienie z lokalnymi czynnikami samorządowymi, państwowymi, społecznymi, powołanie komisji oświaty dorosłych przy wydziale powiatowym, opracowanie planu pracy oświatowej. Wyjazdy te objęły powiaty: garwoliński, łukowski, będzkiński, warszawski, z którymi utrzymywano stały kontakt, ale m.in. można wymienić także: Białystok, Kielce, Płock, Jędrzejów, Krasnystaw, Radom, Wołomin i inne.

Wyjazdy instruktorskie stanowiły także źródło danych empirycznych do prac badawczych realizowanych przez pracowników IOD. Ogółem wszystkich wyjazdów w okresie CBKdD zrealizowano 116 do 54 miejscowości.

Równolegle do przedstawionych wcześniej działań pracy – poradniczej i instruktorskiej – przez cały okres dwudziestolecia międzywojennego prowadzono również intensywną **działalność wydawniczą**. Była ona związana, aczkolwiek nie wyłącznie, z pracami badawczymi Instytutu. O zakresie tych działań świadczy chociażby liczba wydanych przez IOD/CBKdD publikacji, a mianowicie było to 150 tytułów. Wydawnictwa Instytutu miały różnych charakter. Były to opracowania metodyczne poszczególnych przedmiotów, podręczniki dla dorosłych, programy, przewodniki pracy samokształceniowej, przykładowo można tu wymienić m.in. następujące publikacje: Władysława Weychert-Szymanowska, *Nauczanie dorosłych czytania i pisania. Wskazówki metodyczne* (Warszawa 1920, CBKdD, wyd. nr 10); Maria Borowiecka, *Program arytmetyki i geometrii na kursach początkowych dla dorosłych* (Warszawa 1922, CBKdD, wyd. nr 13). Druga grupa wydawnictw to były prace o charakterze teoretycznym, oparte na różnych badaniach, poruszające zagadnienia socjologiczno-psychologicznych i andragogicznych uwarunkowań pracy z dorosłymi. Przykładem takich prac w tym obszarze mogą być m.in.: Helena Radlińska, *Książka wśród ludzi* (Warszawa 1934, IOD, wyd. nr 90); Ignacy Solarz, *Wiejski Uniwersytet Orkanowy. Cel i program* (Warszawa 1937, IOD, wyd. nr 121); Józef Chałasiński, *Tło socjologiczne pracy oświatowej* (Warszawa 1935, IOD, wyd. nr 101); Władysław Okiński, *Problemy społeczne uniwersytetu powszechnego w Polsce* (Warszawa 1938, IOD, wyd. nr 133); Irena Drozdowicz-Jurgielewiczowa, *Upodobania czytelnicze dorosłych* (Warszawa 1939, IOD, wyd. nr 140). Publikacje Instytutu znacząco wpłynęły na rozwój myśli andragogicznej, inicjowały i kreowały dyskurs wokół różnych problemów edukacji człowieka dorosłego. Jest to niewątpliwie ten obszar dorobku Instytutu, który w pełni zasługuje na naszą pamięć i powinien być uobecniany we współczesnych andragogicznych dyskursach.

Warto zauważyć, że Instytut podejmował także różnorodne działania upowszechniające publikacje andragogiczne zarówno wydawnictwa własne, jak i inne, co znacząco przyczyniło się do rozwoju oświaty dorosłych w Polsce. Powołano składnicę wydawnictw, która zajmowała się na bieżąco kolportowaniem i sprzedażą książek. Zainicjowano wiele ciekawych form popularyzowania wydawnictw, jak np. rozsyłanie nowych wydawnictw do stałych korespondentów, współpracujących instytucji i organizacji społeczno-oświatowych, kompletowanie i wysyłanie instruktorskich biblioteczek oświatowych dla instruktorów oświaty pozaszkolnej w powiecie, i co warto podkreślić, zróżnicowanych tematycznie zależnie od terenu, dla którego były przeznaczone. Biblioteczki cieszyły się dużym powodzeniem, ich liczba stale wzrastała, np. w roku 1929 skompletowano ich 468 (Godecki, 1930). Tego rodzaju inicjatywy Instytutu przyczyniały się do poprawy poziomu i jakości prowadzonych prac oświatowych. Porada czy instruktaż to były formy o charakterze bardziej doraźnym, natomiast książka czy czasopismo, które rozsyłano, niewątpliwie pobudzały do samokształcenia, pogłębiały i ugruntowywały wiedzę instruktorów oświaty dorosłych. Szczególnie miało to znaczenie dla środowisk prowincjonalnych, oddalonych od większych ośrodków życia kulturalnego.

Okres wojenny i powojenny działalności IOD

W zasadzie można powiedzieć, iż już podczas okupacji zaczyna się upadek/końcowy okres IOD jako odrębnej instytucji. Wprawdzie udaje się nawet w tym trudnym okresie prowadzić prace oświatowe wraz Tajną Organizacją Nauczycielską, jednak profil prac ulega znaczącej modyfikacji. W 1940 roku dochodzi do połączenia kilku instytucji działających w sferze oświaty, w tym także oświaty dorosłych, w jedną instytucję o nazwie Ludowy Instytut Oświaty i Kultury. Tworzą ją: IOD, Instytut Teatrów Ludowych, Poradnia Biblioteczna Związku Bibliotekarzy Polskich, Instytut Oświaty i Kultury im. Staszica oraz Zrzeszenie Organizacji Oświatowo-Społecznych. Kierownikiem Ludowego Instytutu Oświaty i Kultury został Feliks Popławski. W czasie okupacji Ludowy Instytut prowadził wiele różnych prac, m.in. wydawano publikacje, prowadzono prace koncepcyjne nad kształtem oświaty dorosłych na czas powojenny, prowadzono różne kursy dla pracowników oświatowych. Jednak główną rolę odgrywała Tajna Organizacja Nauczycielska, a w jej ramach Wydział Oświaty Dorosłych, którym początkowo kierował Feliks Popławski a później Eustachy Nowicki (Biernacka, 1983).

Już po zakończeniu wojny, od 1945 roku podjęto legalną działalność w ramach LIOiK, IOD samodzielnie już nie funkcjonował. Powołano także oddział w Krakowie, którym kierował Stanisław Pigoń.

W świetle nowego statutu ustanowionego w 1947 roku LIOiK określił siebie jako instytucję powiązaną ze środowiskami chłopskimi, robotniczymi i pracowniczymi, których działalność oświatowa była realizowana w duchu ideologii demokratycznej (Wojtas, 1995). Wśród celów działalności LIOiK edukacja dorosłych

nie stanowiła już głównego zadania, mimo to należy docenić, iż starano się kontynuować prace IOD. Jednym z pięciu wydziałów LIOiK był wydział kształcenia dorosłych, którego kierownictwo objął Ryszard Wroczyński. Wśród podjętych prac należy odnotować kontynuację wydawania czasopisma *Praca Oświatowa* redagowanego przez Piotra Banaczkowskiego – do rozwiązania Instytutu wyszło 29 numerów, wydawanie pisma *Oświata i Kultura* – ukazało się 28 numerów, publikowano książki, głównie wznowienia prac przedwojennych, w sumie wydano ich 16. Działalność LIOiK koncentrowała się wokół zagadnień analfabetyzmu dorosłych, które to zjawisko w okresie powojennym urosło do olbrzymich wymiarów. Jak podaje Józef Półturzycki, a są różne dane w tym względzie, liczba analfabetów i tzw. półanalfabetów mieściła się w granicach 3–3,5 miliona osób. Stanowiło to 18,3% ludności powyżej 9 roku życia w stosunku do 24 milionów ludności w Polsce w pierwszym okresie powojennym (Półturzycki, 1972; Landy-Tołwińska, 1960). Dużo uwagi działacze Instytutu zajmowało także szkolnictwo dla dorosłych oraz reaktywowanie działalności uniwersytetów ludowych. W tych pierwszych latach powojennych oświata dorosłych była organizowana przede wszystkim poprzez działaczy przedwojennych zarówno IOD, jak i innych instytucji, bazowano na ich doświadczeniu, odwoływano się także do teoretycznego dorobku andragogicznego DR. Niestety działalność LIOiK została wkrótce przerwana w wyniku zmian politycznych. Przeprowadzono wiele różnych działań administracyjnych, upaństwowiono szkolnictwo, w tym także dla dorosłych, likwidowano wszelkie formy pracy z dorosłymi, m.in. uniwersytety ludowe, poradnie oświatowe etc., cofnięto subwencje rządowe. To zagadnienie wymaga odrębnego opracowania.

LIOiK przestaje funkcjonować w zasadzie już w 1947 roku, kiedy zaprzestano finansowania jego działalności. Ostatecznie w 1948 roku Instytut połączono z Towarzystwem Uniwersytetów Ludowych, które z kolei w grudniu tego roku połączono z Towarzystwem Uniwersytetów Robotniczych, a to także wkrótce podzieliło los poprzedników – 17 kwietnia 1950 roku zostało rozwiązane. I tak IOD przestał funkcjonować nawet w ramach innych instytucji. Przerwana działalność okazała się trwała, a dorobek IOD został zapomniany, niestety także i w środowisku andragogicznym.

Podsumowanie

Przedstawione przeze mnie rozważania ukazujące działalność IOD oczywiście nie wyczerpują w całości tej problematyki. Różnorodne poradniczo-instruktorskie i badawczo-wydawnicze poczynania tej instytucji wymagają wnikliwszych opracowań, ukazujących je w kontekście społeczno-kulturowym i oświatowym Polski międzywojennej. W okresie 30 lat działalności IOD zdobył uznanie jako przodująca instytucja wspomagająca rozwój oświaty/edukacji dorosłych oraz jako inicjator badań andragogicznych i populizator ich wyników. Niewątpliwie Instytut przyczynił się do ukształtowania dobrego poziomu pracy w oświacie

dorosłych w Drugiej Rzeczypospolitej oraz do popularyzacji polskich osiągnięć w tej dziedzinie na arenie międzynarodowej. Trudno wręcz przecenić osiągnięcia IOD, zwłaszcza jeśli weźmie się pod uwagę, że zaczęli pracę niemalże od zera, tworzyli instytucję od początku bez wzorów wcześniejszych i stworzyli instytucję na miarę XX wieku. Oświata dorosłych jako zjawisko, czy wręcz fenomen XX wieku, została przez IOD dostrzeżona jako istotny czynnik rozwoju społecznego, kulturowego, wreszcie rozwoju każdego człowieka. Warto, abyśmy o tym nie zapomnieli, docenili, a także aby dorobek IOD był składnikiem naszych współczesnych dyskursów, by tworzył owe ramy i poszerzał horyzont czasowy narracji andragogicznych.

Kończąc, chciałabym zasygnalizować jeszcze inny aspekt, poprzez który możemy spojrzeć na IOD, a który nie został przeze mnie podjęty. Otóż z działalnością tej niezwyklej instytucji związani byli także niezwykle ludzie. To oni stworzyli tę instytucję od podstaw i uczynili ją wiodącą w oświacie dorosłych w każdym wymiarze. Każde nazwisko spośród osób związanych IOD zarówno te już wymienione przy okazji omawiania form pracy, jak też i te, których nie wymieniłam, np. Helena Pleszczyńska, to znacząca osoba dla rozwoju oświaty dorosłych zarówno w obszarze praktyki, jak i teoretyczno-badawczym (Sulik 2010; Majewska-Kafarowska 2010; Tabor 2010)². Każda z nich zasługuje na naszą pamięć, a w zasadzie na przywrócenie pamięci. Stworzyli oni pozaakademickie środowisko andragogiczne, dając podstawy dla kształtowania się andragogiki pośród nauk społecznych, nauk o edukacji. Warto przy tym zauważyć, iż w okresie Drugiej Rzeczypospolitej IOD był drugim w Warszawie, obok środowiska andragogicznego wykreowanego wokół Studium Pracy Społeczno-Oświatowej Wolnej Wszechnicy Polskiej, ośrodkiem kształtowania myśli andragogicznej (Stopińska-Pajak, 1994). Obie te znaczące dla andragogiki instytucje współpracowały ze sobą, wzajemnie się inspirując i wspomagając. Poza nimi andragogika znalazła miejsce jedynie w Uniwersytecie Poznańskim, Uniwersytecie Jagiellońskim, w którym w Studium Pedagogicznym funkcjonującym przy wydziale filozoficznym wprowadzono wykład o oświacie pozaszkolnej (Z instytucji, 1939) oraz w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim (Kronika, 1939), w którym uruchomiono kursy dla pracowników oświatowych³.

Pamięć dorobku IOD, ale także i innych osiągnięć polskiej myśli andragogicznej jest nierozzerwalnie związana z potrzebą uznania dla własnego dorobku, szczególnie właśnie dzisiaj. I nie tylko z okazji stulecia odzyskania niepodległości,

² Niektóre biografie pionierek i pionierów zostały przedstawione w czasopiśmie „Edukacja Dorosłych” 2010, nr 2: Pionierki i pionierzy andragogiki. Redaktor prowadząca Agnieszka Stopińska-Pajak.

³ Oczywiście w tym okresie działało także wiele innych organizacji, towarzystw, instytucji, które również znacząco przyczyniły się i wniosły duży wkład w upowszechnianie idei oświaty dorosłych, podejmowały prace badawcze, publikowały opracowania teoretyczne ukazujące różnorodne aspekty aktywności edukacyjnej dorosłych. Analiza ich działalności wykracza jednak poza ramy niniejszego artykułu.

ale także i może nawet przede wszystkim, z doświadczania fenomenów ponowoczesności, zagubienia. To właśnie dziś szukamy, jak pisał Zygmunt Bauman (...) *solidnych i godnych zaufania punktów orientacyjnych oraz rzetelnych i wiarygodnych przewodników* (Bauman 2009, s. 154). Dorobek IOD i innych znaczących instytucji, ludzi mogą stanowić owe punkty orientacyjne w narracjach andragogicznych. Do tej tradycji należy się odwoływać i należy o niej pamiętać. Tworzenie bowiem tożsamości grupowej andragogów, tak jak każdej innej grupy społecznej, nie wynika bowiem z samego faktu przynależności, ale jest powiązane z wyborami, naszą świadomością i pamięcią przeszłości, którą tak jak tożsamość musimy nieustająco przywoływać i od nowa kształtować (Boksański, 2006; Mathews, 2005). I na koniec ważne zdanie Magdaleny Saryusz-Wolskiej: *zbiorowe pamiętanie krystalizuje zbiorową tożsamość* (2009, s. 20).

Bibliografia

1. Assmann, J. (2008). *Pamięć kulturowa. Pismo, zapamiętywanie i polityczna tożsamość w cywilizacjach starożytnych*. Przekład A. Kryczyńska-Pham, Warszawa.
2. Assmann, J. (2009). Kultura pamięci. W: M. Saryusz-Wolska (red.), *Pamięć zbiorowa i kulturowa. Współczesna perspektywa niemiecka*. Kraków.
3. Baranowska, J. (red.). (1930). *Instytut Oświaty Dorosłych. Z prac i doświadczeń*. Warszawa.
4. Baranowska, J. (1939). Prawo do oświaty i kultury. *Praca Oświatowa, nr 1, s. 2*.
5. Biernacka, M. (1983). Oświata a społeczno-kulturowe przeobrażenia wsi w latach ostatniej wojny i w okresie powojennym. *Etnografia Polska, T. XXVII, z. 2*.
6. Boksański, Z. (2006). *Tożsamości zbiorowe*. Warszawa.
7. Frelek, K. (1930). Kursy instruktorskie. W: J. Baranowska (red.), *Instytut Oświaty Dorosłych. Z prac i doświadczeń*. Warszawa.
8. Godecki, M. (1930). Składnica wydawnictw. W: J. Baranowska (red.), *Instytut Oświaty Dorosłych. Z prac i doświadczeń*. Warszawa.
9. *IOD. Sprawozdanie za rok 1937/38*. Warszawa 1938.
10. Janiczek, J. (1939). Oświata pozaszkolna w liczbach w roku szkolnym 1937–1938, *Praca Oświatowa, nr 2*.
11. Korniłowicz, K. (1930). Pomoc w tworzeniu jako zadanie pracy kulturalnej W: *Zagadnienia oświaty dorosłych. Dwie konferencje*. Warszawa.
12. Kronika. (1939). Katolicki Uniwersytet Lubelski. Kurs społeczny dla pracowników oświatowych. *Praca Oświatowa, nr 6*.
13. Landy-Tołwińska, J. (1961). *Analfabetyzm w Polsce i w świecie*. Warszawa.
14. Majewska-Kafarowska, A. (2010). Zofia Solarzowa, ta, która czuła niezawodne siły do twórczego przekazywania ludziom ich własnego życia. *Edukacja Dorosłych, nr 2*.
15. Mathews, G. (2005). *Supermarket kultury. Kultura globalna a tożsamość jednostki*. Warszawa.
16. Nora, P. (2001). Czas pamięci. *Res Publica Nowa, nr 7, s. 37–43*.
17. Organizacja Centralnego Biura Kursów dla Dorosłych (1920). *Rocznik Kursów dla Dorosłych. T. II*.

18. Pawlikowska-Błaszczkowska, M. (1977). *Oświata dorosłych w działalności samorządu Warszawy w latach 1915–1940*. Warszawa.
19. Pomorski, J. (1998). Historiografia jako autorefleksja kultury poznającej. W: W. Wrzosek (red.), *Świat historii*. Poznań.
20. Pólturzycki, J. (1972). *Rozwój i problemy szkolnictwa dla dorosłych w Polsce Ludowej*. Wrocław.
21. Ricoeur, P. (2007). *Pamięć, historia, zapomnienie*. Przekład J. Margański, Kraków.
22. *Rocznik Kursów dla Dorosłych m.st. Warszawy* (1919). T. I. Warszawa; T. II (1920). Warszawa.
23. *Sprawozdanie Centralnego Biura Kursów dla Dorosłych za rok 1926/27* (1927). Warszawa. Wyd. CBKdD, nr 44.
24. *Sprawozdanie z działalności CBKdD od 15 VIII do 1. III. 1920* (1920). *Rocznik Kursów dla Dorosłych*. T. II.
25. *Sprawozdanie za rok 1929/30. IOD* (1930). Warszawa.
26. *Sprawozdanie za rok 1934/35. Instytut Oświaty Dorosłych* (1935). Warszawa.
27. Saryusz-Wolska, M. (2009). Wprowadzenie. W: M. Saryusz-Wolska (red.), *Pamięć zbiorowa i kulturowa. Współczesna perspektywa niemiecka*. Kraków.
28. Sawicka, I. (1934). Z działalności Grupy na Rzeczypospolitą Polską Światowego Związku Kształcenia Dorosłych. W: (brak red.), *Zagadnienia pracy kulturalnej*. Warszawa.
29. Sulik, M. (2010). W poszukiwaniu śladów pionierskiej myśli andragogicznej Joanny Landy-Tołwińskiej. *Edukacja Dorosłych*, nr 2.
30. Stopińska-Pająk, A. (1983). *Świetlice w województwie śląskim w latach 1922–1939*. Katowice.
31. Stopińska-Pająk, A. (1994). *Andragogika w Drugiej Rzeczypospolitej. Warunki rozwoju. Problematyka. Koncepcje*. Katowice.
32. Śliwiński, W. (1946). Świetlice w wyzwolonej Polsce. *Świetlica*, nr 2.
33. Tabor, U. (2010). Życie zapomniane – praca i działalność oświatowa Marii Gomólińskiej w pierwszych instytucjach oświaty dorosłych w Polsce. *Edukacja Dorosłych*, nr 2.
34. Wojtas, A. (1995). Oblicze ideowe i główne kierunki działalności Ludowego Instytutu Oświaty i Kultury w latach 1945–1947. *Kultura i Edukacja*, nr 4.
35. Wroczyński, R. (1983). Ideologia oświaty pozaszkolnej okresu międzywojennego w świetle miesięcznika „Praca Oświatowa” (1935–1939). *Przegląd Historyczno-Oświatowy*, nr 2.
36. Z instytucji. (1939). Uniwersytet Jagielloński. Wykład „Organizacja oświaty pozaszkolnej”. *Praca Oświatowa*, nr 4.
37. Z działalności Grupy na Rzeczypospolitą Polską Światowego Związku Kształcenia Dorosłych (1932). *Oświata i Wychowanie*, z. 7.

**THE ROLE OF THE INSTITUTE OF ADULT EDUCATION
IN THE DEVELOPMENT OF ADULT EDUCATION IN POLAND
IN THE CONTEXT OF THE ANDRAGOGICAL PAST MEMORY
DISCOURSE**

Keywords: Institute of Adult Education, memory discourse, andragogical past, development of adult education in Poland

Abstract: The article shows the activity of the Institute of Adult Education, an institution of active educational employees specialising in various forms of adult education, the first of its kind in Poland. The genesis of developing the Institute, the forms of activity and the stages of its functioning related to the turbulent history of Poland are presented.

The whole of the analysis has been inscribed in the discourse about the importance of memory concerning the andragogical past for the contemporary process of forming andragogy. The author justifies the thesis that restoring memory and introducing andragogical achievements of pioneers to the modern discourse of andragogy is essential for broadening the horizon of reflection and introducing new, previously overlooked areas. This is particularly important in the context of the identity of discipline and recognition among other socio-human sciences.

Dane do korespondencji:

Dr hab. Agnieszka Stopińska-Pająk,
prof. Akademii WSB,
Akademia WSB Dąbrowa Górnicza
Katedra Pedagogiki
e-mail: agnieszka.stopinska@gmail.com